

Literatūros tyrimų metodologija

PIERRE'Ō BOURDIEU LITERATŪROS SOCIOLOGIJA

Loreta Jakonytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja

Prieš dešimtį metų kultūros sociologė Wendy Griswold ironizavo, kad literatūros sociologija panaši veikia į gražių, tačiau chaotiškai augančių gėlių pievą nei į organizuotą mokslinių tyrimų ir diskusijų lauką: esama įspūdingų teorinių prielaidų, stebinančių išvalgų ir išsamių praktinių darbų, bet stinga dalykinių jungčių¹. Didžiausiems skeptikams ši sritis ligi šiol asocijuojasi pirmiausiai su interpretacijų stokojančiomis empirinių duomenų sankaupomis. Išties istoriškai greta konceptualių studijų (pavyzdžiui, Frankfurto kritinės mokyklos ar Lucieno Goldmanno romano sociologijos) susiklostė stipri *kiekybinių* kultūrinio gyvenimo požymių empirinės analizės tradicija, kurios objektai – knygų rinka, institucijos, rašytojų populiacija, auditorija, tekstų sklaida, vartojimas ir panašiai. Literatūros kūriniai retai patekdavo į klasifikacijas, o jei būdavo atskirai nagrinėjami, ryšys su kontekstine socialine plotme dažniausiai laikytas priešastiniu ir įvardytas sąvokomis *išraiška* ar *atspindys* (nuo Annos Louise'os

Germaine'os de Staël darbų XVIII–XIX a. sandūroje ar Louis Gabrielio Ambroise'o de Bonaldo garsiosios frazės „literatūra yra visuomenės išraiška“, klasikinės marksistinės teorijos prielaidų apie *bazę* ir *antstatą* iki pat XX a. vidurio – antai György Lukásco 5–6 dešimtmečio studijose literatūros kūrinys tebe laikomas tikrovės išraiška). Tačiau atėjo laikas, kai, anot Pierre'o Barbério, „į išorę ir kiekybę orientuotos pastangos turėjo duoti kokybinių vaisių“² – ypač XX a. 8-ajame dešimtmetyje suaktyvėjo diskusijos apie analizės principus, teorinio aparato atnaujinimą ir metodikos aiškumą bei patikimumą. Imta programiškai siekti kiekybinį požiūrį į kultūros procesus papildyti *kokybine* perspektyva, sisteminė kultūros elementų sąveikos analize (menininko estetinių nuostatų ir auditorijos skonio, autoriaus socialinės kilmės ir pasirenkamų žanrų, skirtingų rašytojų grupių sąveikos ir t. t.). Be to, atidžiau vertinami estetiniai tekstų aspektai, stengiamasi jungti sociologiją ir meno iš-

¹ Wendy Griswold, „Recent Moves in the Sociology of Literature“, *Annual Review of Sociology* 19, 1993, 455.

² Pierre Barbéris, „Sociokritika“, *Daniel Bergez, Pierre Barbéris, Pierre-Marc de Biasi, Marcelle Marini, Gisèle Valency, Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 146.

toriją, įveikti atotrūkį tarp vidinių ir kontekstinių kūrybos skaitymo būdų³. Lietuvių literatūrologijoje slinktį link tarpdalykinių sociologizuotų literatūrinės kultūros tyrimų galima matyti Marijaus Jonaičio-Šidlausko, Giedriaus Viliūno, Pauliaus Subačiaus, Egidijaus Aleksandravičiaus, iš dalies Viktorijos Daujotytės bei kitų darbuose⁴. Bene ryškiausiai lietuviškos literatūros sociologijos tradiciją reprezentuoja Vytauto Kavolio knygos⁵, literatūros tekstuose apčiuopiančios kultūros dalyvių sąmoningumo ir pasaulėžiūros dėmenis (per žmogaus santykio su istorija, gamta, Dievu aspektus, „aš“ ir „mes“ turinį, laisvės sampratą ir kita). Kavolio tyrinėjimai kartu yra aiškus pavyzdys, kaip smarkiai lietuvių literatūros sociologija pasikliauja grožiniais tekstais – būtent jie pasirenkami kaip pagrindinė analizės medžiaga, o socialiniams faktams, veiksams ir diskursams skiriama mažiau dėmesio. Kavolio įsitikinimu, literatūros kūriniai žmogaus patirtį nušviečia patikimiau už teorinius ar norminius dokumentus⁶.

³ *The Sociology of Art. A Reader*, ed. by J. Tanner, London and New York: Routledge, 2003, 19.

⁴ Pavyzdžiui: Marijus Jonaitis, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994; Marijus Jonaitis, „Minties ir veiksmo įkalnė (Maironio *Kamė išganymas*)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1, 1997, 169–175; Marijus Šidlauskas, „Skaitytis su skaitytoju“, *Nemunas* 7/8, 2001, 16–19; Giedrius Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998; Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė. Tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999; Egidijus Aleksandravičius, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus aureus, 2003; Egidijus Aleksandravičius, „Meccenatai ir klientai naujųjų laikų Lietuvos kultūroje“, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga, 2000, 27–36; Viktorija Daujotytė, *Salomėjos Nėries ruduo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.

⁵ Labiausiai Nužemintųjų generacija. *Egzilio pasaulėjautos eskizai*, Cleveland: Santara-Šviesa, 1968; *Sąmoningumo trajektorijos*, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1986; *Epochų signatūros*, Chicago, 1991; *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992.

⁶ Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 30.

Literatūros sociologijos teoriją ir praktiką atnaujino prancūzų sociologas Pierre’as Bourdieu (1930–2002), kuris padarė didžiulę įtaką XX a. antrosios pusės socialinei filosofijai, sociologijos teorijai ir praktikai. Jo novatoriški darbai ligi šiol veikia kultūrologinę mintį. Bourdieu moksliniai interesai aprėpia daugelį sričių (socialinė teorija, Alžyro kabylių etnologija, akademinė švietimo sistema, žiniasklaidos vaidmuo, skonio formavimasis, politika ir t. t.), o pažiūros integruoja įvairių teorijų perspektyvas (neatsitiktinai dabartiniuose meta-teoriniuose žinyuose Bourdieu priskiriamas ne tik literatūros sociologijai, bet ir kultūros studijoms, naujam istorizmui, sisteminių-empirinių literatūros studijų projektui ar neomarksizmui). Lietuvos sociologai pastaraisiais metais yra analizavę Bourdieu teorines konstrukcijas, kai ką perėmę praktiniuose tyrinėjimuose⁷. Lietuvos menotyrininkai irgi yra pradėję aptarinėti Bourdieu idėjas – pavyzdžiui, Žilvinė Gaizutytė nagrinėjo percepcijos problemą⁸, Skaidra Trilupaitytė bendriausiais bruožais pristatė Bourdieu kultūros sociologiją⁹, Odeta Žukauskienė ją aptarė prancūzų meno sociologijos kontekste¹⁰.

⁷ Teorinio aptarimo pavyzdys – Ingridos Gečienės straipsnis „The notion of power in the theories of Bourdieu, Foucault and Baudrillard“ („Galios sąvoka Bourdieu, Foucault ir Baudrillard’o teorijose“), *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2, 2002, 116–124; praktinio – Gintautas Mažeikis, „Kultūrinio ir simbolinio kapitalo gamyba: ‘Disney’ fenomenas“, *Problemos* 64, 2003, 52–63; Odeta Žukauskienė, „Estetikos paribiai ir skonio problematika“, *Logos* 31, 2003, 93–101 ir *Logos* 32, 2003, 54–59; Ingrida Gečienė, „Inteligentijos vieta Lietuvos socialinėje struktūroje“, *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1999, 163–173.

⁸ Žilvinė Gaizutytė, „Percepcijos problema P. Bourdieu kultūros ir meno sociologijoje“, *Kultūrologija. Lietuvos menas permainų laikais* 9, 2002, 395–409.

⁹ Skaidra Trilupaitytė, „Meninė produkcija ir socialinė erdvė Pierre’o Bourdieu meninio lauko teorijoje“, *Menotyra* 1(18), 2000, 26–29.

¹⁰ Odeta Žukauskienė, „Modernios prancūzų meno sociologijos metodologinės metamorfozės (P. Francastelis ir P. Bourdieu)“, *Humanistica* 2(8), 2000, 73–78.

Lietuvių literatūrologų darbuose taip pat atsiranda nuorodų į Bourdieu teorines išvagas ar praktinių darbų išvadas. Minėtinasis Dalia Satkauskytės straipsnis, nagrinėjantis „masinės poezijos“ fenomeną¹¹, kuriame Bourdieu koncepcijos apie kultūros socialumą, elitinės ir masinės literatūros santykių funkcionuoja ne kaip atsitiktinės parankios citatos, o kaip vienas teorinis požiūris, konkrečiam tyrimui padedanti metodologija. Todėl literatūrologų auditorijoje atrodo aktualu aptarti Pierre'o Bourdieu plėtotą literatūros sociologijos variantą, detaliau pristatyti jo pasiūlytą teoriją ir metodologiją, pasvarstyti literatūros studijoms atveriamas galimybes.

Pirminės intencijos

Bourdieu literatūros ėmėsi 8-ojo dešimtmečio pradžioje, kai literatūrologijoje vyravo imanentinė kultūros analizė (naujoji kritika, formalizmas, struktūralizmas), imponavusi griežta metodologija, kurios stygių juto socioistorinis literatūros nagrinėjimo būdas. Vien „vidinė“, ar „formalioji“, į aistoriškas teksto struktūras ir poetiką susitelkusi analizė Bourdieu atrodė nepakankamai produktyvi, todėl jis ragino ginčyti idealistinę meno ir literatūros traktuotę, nustoti apie meną ir gyvenimą kalbėti kaip apie dvi atskirybes, įveikti atotrūkį tarp literatūros ir socialinių mokslų, – esą tai tėra inercinė akademinė liturgija¹². Mokslininkas oponavo tuometiniam įsitikinimui, kad kontekstinis sociologinis žvilgsnis į kūrinių naikina

jo specifiškumą, literatūriškumą ir net estetinį malonumą. Maištingas Bourdieu tonas šiaudien atrodo praradęs dalį aktualumo, nes išsiplėtus kultūros studijų ar naujojo istorizmo projektams dabar neabejojama kontekstinių tyrimų galimybe ir laimėjimais, tačiau pats siūlymas sistemiskai analizuoti literatūrinę kultūrą, matyti ją „kontekstiškai išsisknijusią“ (vaizdi Algimanto Valantiejaus formuluotė¹³) į specifinį socialinį istorinį kontekstą tebėra labai svarbus.

Ieškodamas analitinės alternatyvos, 1971 m. Bourdieu išspausdino straipsnį „Simbolinių prekių rinka“ („Le marché des biens symboliques“¹⁴), kuriame paskelbė nuostatą atsisakyti substancialaus, esencialistinio mąstymo ir pasiūlė naikinti kontekstinių ir imanentinių meno studijų priešpriešą. Praėjus dvidešimčiai metų išleido knygą *Meno taisyklės (Les Règles de l'art)*¹⁵, kurioje pateikė jau sistemiską analitinį metodą ir novatorišką teoriją. Pirminis Bourdieu tikslas – į vieną metodologiją integruoti skirtingus kultūros nagrinėjimo požiūrius. Sukurti tokį conceptualų modelį, kuris pajėgtų aprėpti ir įvertinti gyvenimo įvairovę, teorizuoti patirtinį žmogaus ir socialinio pasaulio santykį, kuris kyla iš kasdieninės patirties. Tokį platų teorinį užmojį paskatino nuojauta, kad esamos teorinės schemas nereprezentuoja gyvenimo praktikos. Kaip prisipažįsta Bourdieu, tokią fundamentalią nuostatą jis pamėgino paversti teoriniu principu¹⁶.

¹¹ Dalia Satkauskytė, „Masinės poezijos fenomenas“, *Literatūra E-2*, 2000, <http://www.literatura.lt/TXT/E-202/satkauskyte.htm>

¹² Pierre Bourdieu, *The rules of art. Genesis and Structure of the Literary Field*, Cambridge: Polity Press, 1996, xiv.

¹³ Algimantas Valantiejus, „Reprezentacijos kaip modernizmo sąvokos santykiškas sunykimas sociologijoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1, 2002, 107.

¹⁴ Pierre Bourdieu, „Le marché des biens symboliques“, *L'Année sociologique*, 1971, 49–126.

¹⁵ Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art*, Paris: Seuil, 1992.

¹⁶ Пьер Бурдьё, *Начала*, Москва: Socio-Logos, 1994, 38.

Laukų teorija

Literatūrą Bourdieu suvokia kaip neatskiriama socialinės realybės dalį, todėl jai taiko bendrąjį socialinei erdvei sukurtą teorinį modelį. Šis modelis remiasi ankstesnėmis socialinėmis teorijomis – didžiausiais jų autoritetais laikomi Emilis Durkheimas, Claude'as Levi-Straussas, Karlas Marxas ir Maxas Weberis. Pavyzdžiui, Bourdieu visuomenės ir socialinių santykių modelio šaknys glūdi marksizmo teorijoje, ypač idėja apie konfliktinę visuomenės raidą (greičiausiai marksizmas paskatino itin akcentuoti ir ekonominę kultūros pamatą); mintį apie konkurenciją dėl statuso ir garbės visuomenėje buvo išrutuliojęs Weberis. Tačiau perimtą medžiagą Bourdieu transformavo į originalų modelį: antai *klasė* jo koncepcijoje yra ne tiek ekonominis, kiek sociokultūrinis darinys. Greta, nors tai nebūdinga sociologams, jis rimtai domėjosi šiuolaikine meno teorija ir siekė jos sąvokas įrašyti į sociologinį karkasą¹⁷.

Bourdieu vartoja daugiausia iš ekonomikos perimtas sąvokas (*paklausa, pasiūla, kapitalas, investicija, pelnas, dividendai, infliacija* ir t. t.), nes jis įsitikinęs, kad ekonomika yra vienas iš svarbiausių orientyrų sociologijai¹⁸. Tačiau tos sąvokos produktyvios tik tada, kai yra kūrybingai pritaikomos. Pavyzdžiui, terminą *interesas* Bourdieu koreguoja pagal savo teorijos logiką: kitaip nei ekonomistams, jam *interesas* – tai investicija į veiklą („žaidimą“), debiutavimo ir įsitvirtinimo sąlyga. Ekonomizuotos sąvokos *kultūrinė produkcija, meno gamyba* ir panašios, sociologo nuomone, leidžia atsisakyti miglotų nuorodų į pasaulį (išreiškia-

mų žodžiais „kontekstas“, „aplinka“, „socialinis fonas“), kuriomis paprastai tenkinasi socialinė meno ir literatūros istorija¹⁹, bei tiksliau įvardyti, kad kultūros laukas yra vienas iš socialinių laukų, kur galioja bendri ekonominiai dėsniai.

Pagrindinė Bourdieu literatūros socialumą apibrėžiančio modelio sąvoka – *laukas*. Tai yra pagal savitą logiką ir taisykles veikiančių socialinių ryšių sistema. Laukų gali būti neribotai daug, įvairaus dydžio ir lygių (lauku gali tapti bet kokia veikla, turinti vidinę struktūrą ir funkcionavimo logiką: kultūros, meno, literatūros, mokslo, intelektualinis, leidėjų, rašytojų, šeimos, laisvalaikio, darbo, mados ir kt. laukai). Beje, *lauko* koncepciją Bourdieu pirmiausia pritaikė būtent literatūrai, tik po to perkėlė ją ir kitoms socialinėms erdvėms. Jo tvirtinimu, *lauko* sąvoka literatūros studijose primena, kad kūriniai sukurti konkrečiame socialiniame pasaulyje su savomis institucijomis bei specifiniais dėsniais²⁰, sykiu ji artikuliuoja santykišką meninės produkcijos savarankiškumą, uždaramą, palyginti su platesnėmis politinėmis, ekonominėmis ir socialinėmis struktūromis.

Visi laukai turi tą patį struktūrinį branduolį, nes „kiekvienas turi dominuojančiuosius ir tuos, kuriems dominuojama, kiekviename vyksta kovos dėl uzurpacijos ir atsiskyrimo, visi turi savo reprodukcijos mechanizmus ir t. t.“²¹ Tačiau šios ypatybės kiekviename lauke konkrečiu laikotarpiu įgauna specifinę formą ir turinį. Tai slankios, nuolat istoriškai be-

¹⁹ *Ten pat*, 208.

²⁰ Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Cambridge: Polity Press, 1993, 163.

²¹ Pierre Bourdieu; Loic J. D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 141.

¹⁷ *The Sociology of Art*, 150.

¹⁸ Бурдьё, 1994, 77.

sikeičiančios sistemos: „Lauko struktūrą nuskaido kas akimirka susiklostantys jėgos santykiai tarp žaidėjų“²².

Struktūrai dinamikos suteikia kovos sąvoka – laukas yra konkurencinė erdvė, kurioje vyksta nuolatinės grumtynės, vis iš naujo generuojančios sudėtingais ryšiais susipynusius lauko elementus. Bourdieu tai yra neginčytina aksioma: jis tvirtina, kad „literatūros laukas, kaip ir politinis ar bet kuris kitas, yra kovos vieta (kas gi tai imtų neigti?)“²³. Čia varžomasi dėl „laimėjimų“ (*enjeux*): valdančiosios padėties, monopolinės teisės reglamentuoti lauko normas ir legitimuoti vertybes (pavyzdžiui, kultūra yra laikoma tai, ką vyraujanti grupė įvardija kaip kultūrą) siekiant įsitvirtinti ir sukaupti kuo daugiau *kapitalo*.

Kovojama dviem kryptimis – stengiantis išsaugoti esamą lauko konfigūraciją arba ją transformuoti. Literatūros lauko atveju taip galima aiškinti tradicijos tęstinumą ir naujų reiškinių iškilimą, taip pat konfliktus tarp pripažintų rašytojų ir debutantų, tarp elitinės ir populiariosios literatūros autorių, tarp skirtingų kartų, tarp kanono ir marginalijų, tarp tradicijos adoruotojų ir avangardistų ir t. t. Būtent tokie konfliktai, Bourdieu požiūriu, yra literatūrinės kaitos variklis, kuriantis lauko istoriją. Teiginys įrodinėjamas Prancūzijos literatūrine situacija, kur nuo pat XIX a. vidurio poezija yra nuolatinė revoliucijų vieta (vyraujančios mokyklos ciklai labai trumpi), ir tas ginčas išryškėja kūryboje. Šis universalus principas lengvai atpažįstamas ir, pavyzdžiui, XX a. lietuvių poezijos istorijos fragmente: Maironio kūrybinę tradiciją kritikavo trečiojo de-

šimtmečio avangardas, juos keitė neoromantikai ir kiti, besiginčijantys dėl kūrybos sampratos ir literatūrinių konvencijų. Tie, kurie konkrečiu laikotarpiu dominuoja, užima konservatyvią gynybinę padėtį, o dar tik pretenduojantys – nori pokyčių literatūros lauke ir kuria griaunamąsias strategijas²⁴. Vienas svarbiausių objektų, dėl kurių rungiamasi literatūros lauke, yra rašytojo ir kūrybos samprata – kas turi galios pasakyti, kas yra „tikra“ literatūra, o kas ne. Šitaip vieni rašytojai įtvirtinami literatūros lauko centre (su visomis jame gaunamomis privilegijomis), o kiti išstumiami. Tad siekiama įgyti kuo daugiau *galios*. Galią Bourdieu sureikšmina suteikdamas jai savarankiško ir netgi visus kitus apgaubiančio lauko statusą. Taip sureikšminant galios santykius priartėjama prie Michelio Foucault, tačiau lieka vienas esminis skirtumas, nurodytas paties Bourdieu: Foucault domisi tik diskursais ir nesieja jų su socialinėmis aplinkybėmis²⁵, jam rūpi tik tekstai, kultūros žodinis, o Bourdieu – ir socialiniai veiksmai. Bourdieu spėjo, kad Foucault apsisprendė ignoruoti socialinę praktiką matydamas akivaizdžių neatitikimų, loginės nedermės tarp socialinės aplinkos ir iš jos kilusių diskursų. Bourdieu stengėsi teorizuoti šiuos pertrūkius ir atskleisti manipuliacinius mechanizmus, kuriais galios santykiai apgaulingai pridengiami (ypač simboliškosios reikšmės), tampa sunkiai pastebimi bei geba lengvai reprodukuotis.

Bourdieu traktuotėje galia kuriama ir stiprinama *kapitalu* – tai dar viena esminė modelio sąvoka. Pagrindinės kapitalo rūšys: ekonominis (tradicškai suvokiamas pagal marksis-

²² *Ten pat*, 133.

²³ Бурдьё, 1994, 212.

²⁴ Bourdieu, 1993, 55.

²⁵ *Ten pat*, 33.

tines teorijas kaip pinigine ar turtine nuosavybė), kultūrinis (išsilavinimas, žinios; tai originalus Bourdieu terminas) ir socialinis („visi faktiniai ar virtualūs išteklių, kurie atitenka individui arba grupei, priklausantiems daugiau ar mažiau institucionalizuotų tarpusavio pažinimo ir pripažinimo santykių tinklui“²⁶, tai kalbėsenos bei elgsenos įpročiai ir panašiai). Kapitalas varžytuvėse yra ir priemonė, ir tikslas; jo formos gali keisti viena kitą (ekonominis kapitalas kurti socialinį ar atvirkščiai). Sociologas vartoja ir *simbolinio* kapitalo sąvoką – vietomis taip vadindamas ketvirtąjį kapitalo tipą (įgytas sociokultūrinis prestižas, susikurtas „vardas“ ir panašiai), vietomis kaip kitų kapitalo rūšių apibendrinimą, galia, įgytą rungtijantis lauko dalyviams.

Socialinė erdvė yra laukų (susisiejančių, vienas kitą dengiančių, atitolusių) konglomeratas, struktūriškai siejamas *homologijos* santykio. Bourdieu homologiją suvokia žymiai plačiau ir laisviau nei jo pirmtakas Lucienas Goldmannas, kuris teigė homologinį „gilesniųjų mentalinių struktūrų“ ir socialinės aplinkos bei sukurto meno kūrinio ryšį ir šitaip mėgino sulydyti socialinį teksto sąlygotumą ir „galingą kūrybinę rašytojo vaizduotę“²⁷. Bourdieu pabrėžia tik funkcines ir struktūrines homologijas tarp atskirų sričių (bendro socialinio lauko, politinio ar literatūros lauko ir t. t.), o atskiri lauko elementai gali įgyti visiškai savitų bruožų.

Literatūros studijoms *lauko* teorija ir struktūrinių atitikmenų idėja suteikia paskatų nag-

rinėti atskirų literatūrinio gyvenimo sferų sąsajas. Anot Bourdieu, „iš bendros laukų funkcionalizavimo teorijos galima išgauti labai galinčių hipotezių apie pavienio lauko būklę“²⁸. Kito ryškaus prancūzų literatūros sociologo Jacques'o Dubois vertinimu, *lauko* sąvoka literatūros studijoms tarnauja kaip efektyvi priemonė, kuri apibrėžia objektą suteikdama jam griežtą struktūruotą formą. O tai numato keltą dalykų. Visų pirma – literatūrinių praktiškų socializaciją, kai rašytojai yra ir visuomenės nariai, ir kartu atskirai nuo jos kuriama savita bendrija. Antra, literatūrinė bendruomenė gyvena pagal savus dėsnius. Trečia, literatūrinė praktika turi būti suvokiama kaip veiksmas, įgyjantis reikšmes tik sąveikaujant įvairiems autoritetams, veikėjams, pozicijoms (rašytojų bei jų neišvengiamų partnerių: kritikų, leidėjų, skaitytojų)²⁹. Pagrindinis Bourdieu tikslas yra ne paskirų dalių, bet jų santykių analizė. Laukas – tai santykių kombinacija, ir „mąstyti lauko požiūriu reiškia mąstyti *santykių požiūriu*“³⁰.

Bourdieu modelyje šalia kasdieninės socialinės ir kultūrinės praktikos nagrinėjamose struktūrose atsiranda veikėjas, arba *agentas*, – tai gali būti individas, grupė ar institucija. Tačiau mokslininkas teigia, kad „tyrimo veiksmams pirmiausia turi būti nukreipti į lauką. Tada nereikia, jog individai tēra ‘iliuzijos’, kad jų nėra: jie egzistuoja ne kaip biologiniai individai, atlikėjai arba subjektai, o kaip *agentai*, kurie socialiai suvokiami kaip veiklūs ir veikiantys nagrinėjamame lauke“³¹. Kalbėdamas apie vei-

²⁶ Bourdieu; Wacquant, 2003, 156.

²⁷ Lucien Goldmann, „The Sociology of Literature: Status and Method“, *The Sociology of Art and Literature. A Reader*, ed. by M. C. Albrecht, J. H. Barnett, M. Griff, New York: Praeger Press, 1970, 583–586.

²⁸ Бурдье, 1994, 210.

²⁹ Jacques Dubois, „Pierre Bourdieu and Literature“, *SubStance* 29.3, 92.

³⁰ Bourdieu; Wacquant, 2003, 130.

³¹ *Ten pat*, 142.

kėjus, Bourdieu įtraukė dar vieną esminę sąvoką – *habitus*³², taip siekdamas įgyvendinti savo didžiąją ambiciją suderinti subjektyvizmą ir objektyvizmą, įveikti opoziciją tarp visuomenės ir individo. *Habitus* – tai įsitikinimų rinkinys, lemiantis suvokimą, mąstymą, emocijas, poreikius, vaizduotę, motyvus ir panašiai. Rašytojo atveju *habitus* apima daugybę prielaidų, lūkesčių ir elgsenų, susijusių su kūrybinės veiklos samprata. *Habitus* yra socializacijos padarinys, t. y. įgytas per patirtį, tačiau tapęs tokia neatskiriama žmogaus dalimi, kad jį galima laikyti antrąja prigimtimi. Tai individualizuotas socialumas, leidžiantis žmogui priimti ir suvokti aplinką, orientuotis jį išstinkančiose situacijose. Tai „žaidimo pagava“ (*sens du jeu*), *praktikos* jausmas, „pakuždantis“, kaip reikia elgtis. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad *habitus* sąvoka apima ne tik racionaliąją elgsenos plotmę, bet ir nesąmoningąją. Pasak Bourdieu, „svarbiausia šios sąvokos paskirtis yra atsikratyti [...] racionalaus agento teorijos“³³. Loico J. D. Wacquant'o teigimu, *habitus* ir *lauko* sąvokos „leidžia Bourdieu atsizadėti tariamų asmens savaimingumo ir socialinio suvaržymo, laisvės ir būtinumo, pasirinkimo ir įsipareigojimo problemų“³⁴. Taip mėginama suderinti

įreminančią struktūrą ir subjekto spontaniškumą. Itamaro Even-Zoharo požiūriu, *habitus* teorija yra labai svarus Bourdieu teorinis įnašas, nes konceptualizuoja sąsają tarp socialinio repertuaro ir individualios elgsenos bei palaiko hipotezę apie individų ar jų grupių veiklą ne pagal universalias ar genetines schemas, bet pagal įgytą patirtį, t. y. veikėjai priklauso nuo konkretaus laiko ir vietos³⁵.

Literatūros tyrinėtoji tai siūlo kitokią literatūros proceso dalyvio sampratą – vietoj humanistinei literatūrologijai būdingos visiškai laisvos asmenybės sampratos arba, priešingai, išorinių socialinių struktūrų absoliučiai determinuoto veikėjo traktuotės Bourdieu pateikia sintetinį supratimą: rašytojas (ar skaitytojas) iš dalies yra savarankiškas, tačiau kartu veikia (nebūtinai sąmoningai) pagal tam tikras vidines literatūrinio lauko taisykles. Patirties, socializacijos procesas pasiūlo laiko dimensiją: „Socialiniai agentai yra *istorijos*, viso socialinio lauko istorijos ir specifiniame lauke sukauptos patirties *produktas*“³⁶. Galiausiai, anot Jonathano Loesbergo, literatūros kritika gali produktyviai taikyti *habitus* sąvoką istorinei ir sociologinei analizei, nes ši sąvoka tyrimui suteikia išskirtinio konkretumo³⁷.

Habitus turinį sudaro *dispozicijos* – individualiai per patirtį sukauptos ir atsirinktos iš bendrosios *pozicijų* erdvės, t. y. visų lauką formuojančių elementų visumos. Literatūros lauko atveju – tai politiniai aktai, oficialūs pareiškimai, polemikos, egzistuojantys žanrai, sti-

³² Hipotezės, iš kur Bourdieu perėmė šią sąvoką, yra įvairios. Pirminė lotyniško žodžio *habitus* reikšmė – išvaizda, išorė, laikysena, kūno sudėjimas. Pasak Pavelo Gurevičiaus, šiuolaikinėje socialinėje filosofijoje šis žodis vartojamas kaip atraminė sąvoka (П. С. Гуревич, *Современный гуманитарный словарь-справочник*, Москва: Олимп, 1999, 98). Randalas Johnsonas mano, kad Bourdieu šią sąvoką pasiskolino iš scholastų filosofijos, nors ją vartojo (tiesa, skirtingomis prasmėmis) ir tokie mąstytojai kaip Hegelis, Husserlis ir Maussas (Randal Johnson, „Pierre Bourdieu on Art, Literature and Culture“, *Pierre Bourdieu*, 1993). Jeremy Tannerio manymu, Bourdieu savo *habitus* sampratą išplėtojo pasirėmęs Erwino Panofskio idėja apie „intellectual habit“ (*The Sociology of Art*, 20).

³³ Bourdieu; Wacquant, 2003, 158.

³⁴ *Ten pat*, 45.

³⁵ Itamar Even-Zohar, „Factors and Dependencies in Culture“, <http://www.tau.ac.il/~itamarez/papers/facdep.htm>

³⁶ Bourdieu; Wacquant, 2003, 175.

³⁷ Jonathan Loesberg, „Bourdieu and the Sociology of Aesthetics“, *ELH* 60.4, 1993, 1038.

liaus kryptys, rašytojų organizacijos ir t. t. Naujai ateinančiam į kultūrą pozicijų erdvė yra ir egzistencijos sąlygos, kontekstas, ir kartu – *pasirinkimų, galimybių* erdvė, šaltinis, iš kurio rinkdamasis kūrėjas formuoja savo laikyseną. Atskiro menininko pasirinktų elementų visu- ma yra *užsiimtoji pozicija (prises de position)*, t. y. konkreti rašytojo laikysena. Individualaus rašytojo galimybės rinktis ir formuoti savo laikyseną priklauso nuo jo turimo kapitalo (pripažinimo, auditorijos palaikymo, kolegų vertinimų, jo rašomų žanrų populiarumo). Kuo daugiau kapitalo, tuo jis laisvesnis rinktis. Įdomu, kad pagal šią teoriją atskiro menininko pozicija gali pakisti net ir tuo atveju, jei jis pats nieko naujo nepasirinks – pakaks pokyčio bendrame kultūros lauke (pavyzdžiui, atsiras nauja avangardistinė rašytojų grupė). Taigi viskas itin glaudžiai susiję. Literatūrologui ypač aktuali mintis, jog ta pati grandininė reakcija paliečia ir tekstus: kūrinio reikšmė automatiškai kinta su kiekvienu pasikeitimu lauke, kuriame jis pateiktas žiūrovams ar skaitytojams. Literatūros mokslas, Bourdieu įsivaizdavimu, turėtų užsiimti šių dviejų erdvių – lauko siūlomų pozicijų ir dalyvio užsiimtųjų pozicijų – analize.

Literatūros lauko specifika

Nors visus visuomenės ir kultūros procesus Bourdieu stengiasi užčiuopti bendrąja sąvokų triada *struktūra-habitus-praktika*³⁸, tačiau modeliuodamas kultūros lauką (kurio dalis yra literatūros laukas) jis modifikuoja kai kuriuos parametrus ar įtraukia papildomų. Teoriniuose svarstymuose, konkrečiuose tyrinėjimuose,

³⁸ Rainer Baasner; Maria Zens, *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. Eine Einführung*, Berlin: Erich Schmidt, 1996, 217.

paskaitose, interviu sociologas nuolat pabrėždavo, kad meno laukas yra ypatingas pasaulis: išlaikydamas visiems laukams bendrus bruožus jis kartu turi savo specifinių savybių. Meno lauke taip pat kyla klausimų apie valdžią (pavyzdžiui, publikuoti kūrinį ar atmesti); apie kapitalą (pripažinto autoriaus kapitalas gali iš dalies būti perkeltas į jauno, dar nežinomo autoriaus „sąskaitą“ per giriančią recenziją ar pratarinę knygai); čia taip pat egzistuoja galios santykiai, strategijos, interesai, tačiau literatūros lauke šie dalykai įgyja kitur nepasireiškančių formų – tai dvilypis *atvirkščios ekonomikos* ir *dalinės autonomijos* pasaulis.

Kultūros laukas, anot Bourdieu, užima „dvigubą“ padėtį. Viena vertus, palyginti su bendruoju galios lauku, jam tenka žemesnė vieta, tačiau visos kitos sociumo dalies atžvilgiu literatūros laukas užima vyraujančią padėtį, kadangi kūrėjams pripažįstamas išskirtinis simbolinis gebėjimas atskleisti nesuformuluojamus patyrimus bei pasaulio prigimtį. Priskirti menininkus prie vyraujančiųjų socialinėje erdvėje yra įdomus ir specialias literatūros studijas provokuojantis teorinis sprendimas: paprastai rašytojai traktuojami (ar patys save pristato) kaip opozicija vyraujančiai, daugiausiai galios turinčiai visuomenės grupei. Pagal Bourdieu, struktūriškai prieštaringa kūrėjo padėtis yra universalus dalykas, galiojantis įvairiems laikotarpiams, įvairioms visuomenėms ir pozicijoms lauke. Kadaisė tokia padėtis klostydavosi rašytojo ir mecenato asmeniniuose santykiuose, o modernioje visuomenėje ji tapo struktūriškai įteisinta, įgyvendinama rinkos mechanizmu³⁹. Dvigubas statusas lemia rašytojo blaškymąsi tarp dviejų prieštarų vaid-

³⁹ Бурдьё, 1994, 215.

menų: *oratoriaus*, kuris pamokslauja, mokymo, atveria tiesą, žodžiais pašventina ar pasmerkia, ir *juokdario*, kuris laisvas nuo konvencijų, konformizmo – jo tvarkos pažeidimai nesukelia padarinių, jis veikia įkvėptas gryno malonumo pažeisti taisyklę ar šokiruoti. Toji dvi-prasmybė esą būdinga kiekvienam moderniam intelektualui: jis yra ir bjaurus, truputį atstumiantis juokdarys, bet kartu – saugotojas, perspėjantis, patariantis ar griauantis socialines iliuzijas⁴⁰. Panašiai rašytojo dvilypumą, „išsviebtą“ tarp būseną, specifinę „paratopinę erdvę“ modeliuoja ir analizuoja kitas prancūzų kultūrologas Dominique’as Maingueneau⁴¹, kuris save laiko pragmatikos atstovu (literatūrinė pragmatika stengiasi susieti tekstą ir kontekstą, rašytojo ir skaitytojo pasaulius, nagrinėti galią, kultūros tradiciją, literatūros leidybą ir platinimą, cenzūrą ir t. t. pragmatinių technikų – implikavimo, prepozicijos, įtikinimo – požiūriu⁴²). Bourdieu idėja apie „tarpinį“ rašytojų statusą iš dalies atitinka menininkui suteikiamą vietą Peterio Bürgerio, Terry Eagletono, Jürgeno Habermaso sociologinėse sistemose⁴³.

Bourdieu supratimu, literatūros laukas yra *apverstas* ekonominis laukas, čia galime pastebėti akivaizdų neatitikimą tarp laikinos sėkmės (matomos finansiškai) ir „tinkamos“ meninės vertės. Rašytojo pripažinimas nematuojamas nei komercine sėkme (veikiau jai priešinasi), nei socialiniu įvertinimu (priklausymu institucijoms, organizacijoms, premijomis) ir netgi ne „garsenybės statusu“, kuris, jei įgytas

negarbingai, gali diskredituoti. Taip yra todėl, kad pagrindinis literatūros lauko principas – „pralaimėjęs laimi“, ir tik tokiu būdu šiame lauke gali būti kaupiamas simbolinis kapitalas. Atvirkščiai veikiantis ekonomikos principas yra viena iš priežasčių, kodėl literatūros laukas geba įgyti autonomiją nuo bendrojo ekonominės ir politinės galios lauko. Kultūra egzistuoja kaip prizmė, *laužianti* kiekvieną išorinį veiksnį: demografiniai, ekonominiai ar politiniai įvykiai visada išverčiami pagal specifinę lauko logiką (kadangi tai veikia patį kūrinį, interpretuojant šiuo faktorių negalima apeiti⁴⁴).

Meno autonomijos sąvoką Bourdieu suformavo, kaip minėjome, tyrinėdamas XIX a. Prancūzijos literatūros lauką. Ji gali būti traktuojama kaip pastanga suteikti išsamesnę teorinį pamatą literatūros autonomijos idėjai, kurią bandė sisteminti dar Frankfurto mokykla (ypač Theodoro Adorno). Bourdieu ją papildė estetizmo istorinės kilmės ir raidos koncepcija: literatūros autonomija pasiekama tada, kai Charles’as Baudelaire’as ir Gustavas Flaubert’as ima deklaruoti literatūros buvimą „pačiai sau“, paskelbia kultūrinę „menas menui“ ideologiją.

Kaip būdinga meno sociologijai, modeliuodamas literatūros lauką Bourdieu daug dėmesio skiria vadinamiesiems „literatūros tarpininkams“, detaliau nei pirmtakai aptaria jų įtaką literatūros lauko pozicijoms. Tarpininkai, kaip ir rašytojai, laikomi dvilypėmis figūromis: leidėjas ir atskiria kūrėją nuo rinkos bei auditorijos, ir jungia. Tai „pirkliai šventykloje“, atstovaujantys ekonominei logikai, „kultūros bankininkai“, dirbantys meno ir verslo sferose⁴⁵. Kadangi kultūros lauke veikia atvirkštinė

⁴⁰ Bourdieu, 1993, 165–166.

⁴¹ Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

⁴² Jeremy Hawthorn, *Moderniosios literatūros teorijos žinybas*, Vilnius: Tyto alba, 1998, 252.

⁴³ Sean McCann, „Reintroduction of the Specialists“, *American Quarterly* 49, N. 1, 1997, 183–192.

⁴⁴ Bourdieu, 1993, 164.

⁴⁵ *Ten pat*, 39–40.

ekonominė logika, tai ir meno verslas vyksta tik tada, kai apsimeta „nedarantis to, ką daro“ – atviras ekonominių interesų demonstravimas čia gali tik pakenkti. Ekonominė nauda gaunama tik kuriant simbolinį kapitalą (pavyzdžiui, „geros“, „elitinės“ leidyklos vardą). Kuo mažiau pastebimos leidėjų, pardavėjų pastangos, tuo didesnis simbolinis pelnas (autorius ir knyga labiau vertinami), o per jį – ir ekonominis (knyga geriau perkama).

Bourdieu manymu, „charizminė“ meno ideologija, vieninteliu meno kūrinio vertės šaltiniu laikydama autorių, nutyli kultūrinį verslininką arba deklaruoja idealistinį suvokimą, esą leidėjai ir kiti tarpininkai veikia iš idealistinių paskatų, įkvėpti „didžiojo“ meno, noro padėti realizuoti „didžiam“ menininkui. Bourdieu tokį galvojimą sieja su tradicija akylai pasitikėti „kūrėju“. Meno tarpininkas yra ne tik agentas, suteikiantis kūriniumi komercinę vertę, bet ir žmogus, galintis „investuoti savo prestižą“ į autorių; o tai veda kūrėją link pripažinimo. Leidėjai (kaip ir kritikai) rašytojui yra prestižiniai mecenatai⁴⁶. Be to, reikia įvertinti leidėjų poveikį rašytojams skatinant konkrečius žanrus, tematiką, numatant auditorijos skonį.

Beje, Bourdieu įdomiai apibrėžė „aukštąją“ ir „masinę“ literatūrą: anot jo, tai „ribotos kultūrinės produkcijos laukas“ ir „plačios skalės kultūrinės produkcijos laukas“. Pirmajame svarbi ne ekonominė, o simbolinė nauda, kitų menininkų pripažinimas, siekiama originalumo ir išradingumo. Masinės gamybos sferoje dirba rinkos logikai paklūstantys ir greito ekonominio pelno ieškantys kultūros gamintojai. Jie turi daugiau ekonominio nei kultūrinio kapitalo, todėl jų produktai orientuoti į tuos

vartotojus, kurie taip pat turi daugiau pinigų ir „aukštosios“ kultūros neatitinkantį skonį.

Literatūros sociologija tradiciškai buvo sutelkusi dėmesį į literatūros vartojimą, ilgam nuošalėje palikdama tekstų „gamintojus“. Bourdieu rašytojui suteikė savarankiško tirtino objekto rangą, todėl jis kartais vadinamas *menininko sociologijos* pradininku, paskatinusiu menininko statuso ir vaidmens tyrinėjimus, kurie šiandien laikomi vieni perspektyviausių literatūros sociologijos tyrimų. Bourdieu, deklaruodamas antiesencialistinį mąstymą, kritikuoja tradicinę literatūros istoriją, kurios centre stovi genialus, „iš savęs paties“ kuriantis menininkas, ir žodį „kūrėjas“ rašo kabutėse. Prancūzų sociologas teigia kūrėją suvokiant kitai nei įprasta literatūrinėje ar meninėje hagiografijoje: kūryba yra menininko sugebėjimas transformuoti pasaulio matymą, griauti nusistovėjusias hierarchijas, suvokimo ir vertinimo stereotipus⁴⁷. Tikrasis kūrėjas, anot jo, yra simbolinis revoliucionierius.

Literatūros teksto statusas

Bourdieu išplėtė ir naujai apibrėžė dar vieną literatūros sociologijos objektą – devintojo dešimtmečio viduryje jis paskelbė, kad negalima ignoruoti pačios meninės produkcijos. Literatūrinio kūrinio skaitymo principai neatskiriami nuo Bourdieu struktūrinio autoriaus suvokimo (padėties lauke, strategijų ir t. t.): reikia nagrinėti, kaip ir kodėl tekstas laikomas meno kūriniumi, kokia retorika jį palydi kritika, kaip priima auditorija. Kūrinys yra *lauko visumos manifestacija*, kurioje susitelkia visos lauko galios, visi šiam laukui būdingi ir jo funkcionavimą lemiantys veiksniai⁴⁸. Literatūros tekstui

⁴⁶ *Ten pat*, 76–77.

⁴⁷ Бурдьё, 1994, 221.

⁴⁸ Bourdieu, 1993, 34–37.

taikytina Bourdieu metodika skiriasi nuo Lukacso, Goldmanno ir Adorno: šių autorių atliekamos procedūros apverčiamos ir klausinama, ne kaip rašytojas tampa tuo, kas jis yra (genetinės psichosociologijos žiūra), bet kaip sukuriama toji padėtis, kurią jis užima, kaip atsiranda konkretus rašančiojo tipas. Bourdieu siūlo genetinį struktūralizmą, kuris paaiškina ir socialinės struktūros (literatūrinio lauko), ir į šias struktūras įtrauktų agentų *habitus* genezę⁴⁹, o per šias genezes – ir literatūros kūrinio reikšmes. Tik išsamiai ištyrę literatūros lauką, kuriame buvo sukurtas tekstas, galime suvokti kūrybos formulę bei rašančiojo meistrystę, kūrinyje išžiūrėdami išsyk ir generuojančią struktūrą, ir ją nulėmusią socialinę sanklodą. Siekiant perprasti kūrinio semantiką, būtina atidžiau išsižiūrėti į autoriaus padėtį socialinėje erdvėje ir literatūriniame lauke – kas nagrinėjamu momentu laikoma rašytojo statusu, kokios socialinės aplinkybės skatina tokio socialinio personažo galimybę ir panašiai.

Nuosekliai plėtodamas mintį apie homologinius socialinės erdvės elementų ryšius, Bourdieu išvelgia ir literatūros kūrinio bei konteksto homologiją. Anot jo, egzistuoja gana griežtas kūrinų ir gamybos bei institucijų lauko (žurnalai, leidyklos, kritika ir t. t.) atitikimas. Kūrėjo pozicijas (geografinę ir socialinę kilmę, vietą bendrajame kultūros lauke, publikavimosi nišas, „stažą“, praktikuojamus literatūrinius žanrus) atitinka kūrinų elementai: tema, žanras, kompozicija, poetika. Tokį tyrimo variantą Bourdieu siūlo mėgindamas įveikti itin problemišką (ir literatūros sociologijos teorijoje nuolat rekonceptualizuojamą) konteksto ir teksto ryšį. Be to, šitaip įprasti-

⁴⁹ *Ten pat*, 162.

nėms literatūrologinėms kategorijoms suteikiamas sociologinis matmuo.

Savo teorinio modelio praktinį taikymą Bourdieu parodo analizuodamas Flaubert'o romaną *Jausmų ugdymas. Vieno jaunuolio istorija* (*L'education sentimentale. Histoire d'un jeune homme*). Kūrinys sociologinei analizei labai parankus, nes pateikia daug medžiagos apie XIX a. socialinę kasdienybę. Studija pradama visuomenės morfologijos aprašymo, rašytojo situacijos (visuomeninis statusas, mėcenavimas, auditorijos skonis, vyraujančios estetinės mados, žanrų prestižas ir kita) aptarimu, konkrečiomis literatūrinės bendruomenės charakteristikomis (hierarchiška salonų struktūra, legitimacijos ieškojimas, bohema). Priartėjęs prie teksto Bourdieu kruopščiai renka duomenis apie veikėjų kilmę, polinkius, meninius sugebėjimus, veiklą, draugiją ir t. t., ryškina personažų padėtį tarp meno ir verslo/politikos polių. Atidus išsiskaitymas į literatūros tekstą, iš smulkiausių detalių (net vyno rūšių ar interjero dekorų) dėliojamos bendrosios kūrinio reikšmės – Bourdieu nagrinėjimas visiškai nesiskiria nuo profesionaliai argumentuotos tradicinės literatūrologinės analizės ir interpretacijos. Bourdieu prieina išvadą, kad pagrindiniai romano personažai veikia kaip simboliai, reprezentuojantys atitinkamas pozicijas socialinėje erdvėje.

Išanalizavus romano personažus, jų santykius, siužetą, imamasi netikėto aspekto – santykio tarp Flaubert'o ir Frederiko, t. y. tarp autoriaus ir pagrindinio veikėjo. Bourdieu teigia nepripažįstas naivių autobiografinio pobūdžio projekcijų ir bando suvokti rašančiojo *savęs objektyvizacijos* procesą, autoanalizės, socioanalizės mechanizmą⁵⁰. Tai išties novatoriš-

⁵⁰ Bourdieu, 1996, 25.

kas literatūros kūrinio analizės aspektas. Bourdieu pasinaudoja ir autoriaus dokumentika – laiškais, užrašais, kur išdėstytos estetiškos pažiūros, meno, rašytojo suvokimas, išlikę būsimo romano eskizai. Daroma išvada, kad Frederiko personažas sukurtas pagal formulę, kuri yra Flaubert'o romanų kūrybos pagrindas: nesusitapatinama nė su viena užimama pozicija sociume⁵¹. Tai yra ir *Jausmų ugdymo* rašymo principas, ir kartu paties Flaubert'o estetinė laikysena. Šio konkretaus romano atveju personažas tam tikra prasme yra autoriaus troškimų sublimacija, – kaip ir pats rašymas iš dalies yra autoriaus bejėgystės pojūčio socialiniame pasaulyje apvertimas, pavertimas išivaizduojama galia. Rašymas leidžia autoriui eliminuoti bet kokius jį socialinėje erdvėje varžančius veiksnius ir išties *sukurti* kitokio pasaulio viziją. Tad rašymas tikrai kuria pasaulį, kokį jį rašantysis mato ir nori matyti.

Itin įdomiai ir efektyviai Bourdieu imasi nagrinėti autoriaus padėtį, autoriaus ir veikėjo santykį. Jis atkreipia dėmesį į formaliuosius literatūrinius elementus – pasakotojo figūrą bei pasakojimo būdą, skirtingą stilistiką (tiesioginė kalba, netiesioginė, laisva netiesioginė), vartojamą leksiką, veiksmažodžių laiką. Bourdieu įtikinamai interpretuoja dar vieną formalųjį literatūrinį romano elementą – kompoziciją. Pasak jo, kompozicija kaip niekas kitas „demaskuoja“ Flaubert'o požiūrį: iš pirmo žvilgsnio prastas romano struktūravimas išties yra sąmoninga rašytojo nuostata atsisakyti unifikuotos, vieningos perspektyvos, matomos iš fiksuoto, centrinio požiūrio taško⁵².

⁵¹ *Ten pat*, 28–29.

⁵² Bourdieu, 1993, 204.

Metodologinė instrumentuotė

Jacque'o Dubois teigimu, nors Bourdieu nebuvo profesionalus literatūrologas, literatūros laukas jį itin traukė, kadangi kėlė ypač aktualių metodo klausimų⁵³. Viena principinių jo metodologinių nuostatų – teorinį tyrimą gausiai grįsti empirine analize. „Tyrimo logika [...] visada ir empirinė, ir teorinė“, o pati teorija yra „laikinas konstruktas, įgyjantis formą empirinių tyrimų dėka ir dėl jų“⁵⁴. Teorija neprivalo pateikti galutinių atsakymų, svarbiausia jų funkcija – *kelti* klausimus: kokios yra analizuojamojo pasaulio ribos, kaip tas pasaulis reiškiamas, kam, koku mastu ir panašiai. Bourdieu įsitikinęs, kad nėra ir negali būti universalių apibrėžimų, santykių įvardijimų, metodologinių instrumentų. Teorinės sąvokos yra atviros – jų reikia bendrajam požiūriui, tačiau turinį sukuria tik konkretaus laikotarpio realijos. Todėl praktiniuose tyrinėjimuose Bourdieu yra labai atidus empirikai, mėgsta įterpti lentelių, brėžinių, schemų, pasinaudoti statistika.

Svarstydamas literatūros studijų metodologiją Bourdieu teigia, kad grynai statistinė analizė, ilgai naudota literatūros sociologijos, yra neproduktyvi – jau vien todėl, kad ji dažnai taiko išankstinius klasifikacijos principus. Neefektyvus ir biografinis metodas, tinkantis nebent individualaus autoriaus analizei – jis kritikuotinas dėl griežto chronologinio žvilgsnio bei tiesmukų teksto aiškinimų rašytojo gyvenimo faktais. Marksistinė metodologija (Bourdieu mini Lukácsą, Goldmanną, Franzą Borkenau, Fredericą Antalį ir Adorno) taip pat yra redukcinė, nes ignoruoja vidines kūrinio savybes, logiką, struktūrą ir kalbą⁵⁵. Bour-

⁵³ Dubois, 86.

⁵⁴ Bourdieu; Wacquant, 2003, 204.

⁵⁵ Bourdieu, 1993, 181.

dieu įsitikinimu, adekvati literatūros sociologija turi apimti daugybę kintamųjų dydžių: atskleisti kultūros lauko ir vyraujančios socialinės struktūros ryšius, paties lauko statusą (santykines jo didžiųjų žaidėjų pozicijas ir t. t.), meno kūrinų reikšmę lauko dalyviams, domėtis, koku mastu meno kūriniai (sąmoningai ar ne) tapo strateginėmis priemonėmis siekiant pripažinimo⁵⁶. Kaip analitinės instrumentuotės alternatyvą Bourdieu siūlo kompleksinę analizę, sujungiančią kiek įmanoma daugiau metodų. Jis atsisako vidinės hermeneutikos, intertekstualumo, „biografijos filosofijos“ (tiesioginių autoriaus biografijos ir kūrinio ryšių), struktūralizmo, pavienių kūrinų narstymo ir kitų tradicinių procedūrų, nes... visa tai reikia daryti vienu metu⁵⁷. Šis teiginys, individualiam tyrinėtojiui skambantis kaip utopinė užduotis, gali paskatinti tarpdisciplinines kolektyvines literatūros studijas.

Bourdieu modelio recepcija

Nors Bourdieu teorija ir metodologija vertinama kaip įdomi euristinė priemonė, tyrimams suteikianti svaraus konkretumo, kai kurie jos aspektai yra ginčijami. Daugiausia kritikuojamas jo redukcionizmas ir schemiškumas. Antai Toril Moi parodo, kaip Bourdieu teorija leidžia feministinei kritikai efektyviai iš naujo konceptualizuoti giminę kaip socialinę kategoriją, išvelgti daugiau individo ir visuomenės, viešosios ir privačiosios sferų sąsajų, šias sferas istoriškai lokalizuoti ir socialiai konkretinti, tačiau kartu mano, kad griežtų rėmų schemeje palikta per mažai galimybių socialinėms ir

kultūrinėms permainoms⁵⁸. Stevenas Connoras priekaištuoja dėl monolitinės ir vietomis netgi esencialistinės estetikos fenomeno sampratos⁵⁹, Peteris Būreris – dėl pernelyg sureikšmintų kovos santykių⁶⁰ (išties galima svarstyti, kad Bourdieu konflikto, rungčių ir strategijos koncepcijos adekvačiau apibrėžia tik daug ambicijų turinčius ir tikslingai savo statusą tvirtinančius kultūros dalyvius, tačiau galbūt menčiau įvertina kitokios laikysenos kūrėjų elgsenas). Nors pats Bourdieu ir daugelis sociologų pabrėžia jo sociologijos lankstumą, pastangas įveikti teorinį schematizmą ir antinomijas, Amerikoje į šio mokslininko idėjas ilgai žiūrėta su išlygomis, jos kritikuotos dėl pozityvistinio scientizmo, ekonominės terminijos ir redukcijos. Šią problemišką recepciją specialiai nagrinėjęs Johnas Guillory tai aiškina pačių amerikiečių „intelektualinio lauko“ savybėmis: Bourdieu koncepcijos čia atrodė nesuderinama su Amerikos socialine ir kultūrine teorija, ypač savanaudiškų asmeninių interesų išryškinimas socialinėje veikloje, tariamai „pessimistiškas“ ar „nihilistiškas“ žmogaus motyvacijų apibūdinimas bei menkas individualumo vaidmuo⁶¹. Aliuzijas su „pozityvistiniu scientizmu“ galėtų kelti nebent Bourdieu iš dalies išlaikomas tikėjimas „moksliniu objektyvumu“, „mokslinė tiesa“, kuris greta postmoderniųjų filosofijų paremtų postruktūralistinių literatūros teorijų tampa problemiškas (Bour-

⁵⁸ Toril Moi, „Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu’s, *Sociology of Culture*“, *New Literary History* 22:4, 1991, 1017–1049.

⁵⁹ Steven Connor, „What if there were no such thing as the aesthetic?“, <http://www.bbk.ac.uk/eh/eng/skc/aes/>

⁶⁰ Бурдье, 1994, 211.

⁶¹ John Guillory, „Bourdieu’s refusal“, *Modern Language Quarterly (Special Issue: Pierre Bourdieu and Literary History)*, Dec 1997, v. 58, n. 4, 367–398.

⁵⁶ Sean McCann, 1997.

⁵⁷ Бурдье, 1994, 218.

dieu savo teoriją sąmoningai pateikia kaip pozityvią alternatyvą prancūzų postmodernistams); pozityvistinę orientaciją išlaiko ir tiriamų reiškinių *objektyvizacijos* siekis bei laipsnis. Beje, objektyvizacijos (taip pat ir *savęs objektyvizacijos*) idėja persmelkia visų sričių, ne tik literatūros studijų, Bourdieu teorinius svarstymus ir parodo jo sociologijos refleksyvumą – vieną specifiškiausių šio teoretiko ypatybių. Jo teigimu, „įmanoma visiškai sociologiškai objektyvuoti objektą ir subjekto santykį su objektu“⁶², – tai pasiekama tada, kai objektyvuojamas ne tik pats stebimasis, bet ir paties objektyvuojančiojo, t. y. tyrėjo, požiūris, interesus nagrinėti būtent tokį objektą ir panašiai.

Viena labiausiai pamatuotų abejonių kyla dėl kai kurių Bourdieu teorinių sąvokų universalumo. Kadangi jo modelis daugiausia konstruotas remiantis XIX a. prancūzų literatūra, galima klausti, kiek jis galioja vėlesniems kultūros laikotarpiams. Pavyzdžiui, kiek Bourdieu metodologija pritaikoma skaitant ne pagal realizmo reikalavimus parašytus XIX a. prancūzų tekstus, bet, tarkim, mitiniu kodu grįstus pasakojimus. Be to, kitų tautų literatūros laukai nuo prancūziškojo gali akivaizdžiai skirtis istorine situacija, socialinių sluoksnių tipais ir sandara, kitokia rašytojų kilme bei daugybe kitų parametrų.

Ypač pagrįstai kritikuojama autonomijos samprata. Pats Bourdieu pripažįsta, kad XX a. pabaigoje literatūrinio lauko realijos labai pasikeitė⁶³. Jameso F. Englisho nuomone, Bourdieu nepakankamai įvertina pokyčių įtaką kultūros lauko dalyvių strategijoms: pavyzdžiui, neatkreipia dėmesio į tai, kad šiandien avan-

gardiniam rašytojui visai įmanoma įgyti sėkmę rinkoje vien būnant *eksperimentatoriumi*⁶⁴, t. y. literatūrinėje veikloje nebelieka kultūrinės rezistencijos, kurią savo modeliuose taip pabrėžia prancūzų sociologas. Apskritai autonomija praranda teigiamą konotaciją, kuri buvo laikyta savaimine. Šiuolaikinio literatūrinio lauko funkcionavimas nebepatvirtina ankstesnės „menas menui“ plėtotės, vyksta kultūros komercializacija, ir didesnis ekonominis rašytojo atlygis nebetraktuojamas kaip gėdinga kompromitacija, vis svarbesnė tampa žiniasklaida. Be to, Bourdieu autonomizacijos proceso idėjoje galima išvystyti glūdinčią *evoliucinės* ar teleologinės kultūros raidos sampratą – kad profesinė menininkų bendruomenė vis labiau įsitvirtina savo specifinėje erdvėje, atsiriboja nuo kitų laukų, o jos tikslas yra visiška autonomizacija. Toks raidos modeliavimas įtikinamas, kai kalbama apie estetizmo kelią nuo Renesanso iki XIX a. antrosios pusės, tačiau abejotinas vertinant šiandieninės literatūros teorijos požiūriu, kuri remiasi nelinejine, paralelinių atšakų Foucault istorijos samprata.

Bourdieu modelį tektų transformuoti jį tariant literatūros laukams, kuriuose nėra įprastų rinkos santykių (sovietinės kultūros atvejis, kur uždarbio, „masinio prestižo“ ir kiti elementai klostėsi pagal savitą logiką). Turėtų būti modifikuojamas ir teorinis elitinės bei populiariosios kultūros sferų santykis, nes nuo XX a. antrosios pusės ribos tarp jų nyksta (Bourdieu teigė, kad ši opozicija pasirodo visur ir yra daugelio legitimuojančių sprendimų generuojantis principas⁶⁵). Tačiau Bourdieu te-

⁶² Bourdieu; Wacquant, 2003, 97.

⁶³ Bourdieu, 1996, 347.

⁶⁴ James F. English, „Radway's 'Feelings' and the Reflexive Sociology of American Literature”, *Modernism/Modernity* 6.3, 1999, 145.

⁶⁵ Bourdieu, 1993, 82.

orija, net ir reikalaujama transformacijų, pajėgia sužadinti interepretacinių idėjų pasvarstyti, pavyzdžiui, kodėl elitinei kultūros sferai save priskiriantys rašytojai imasi komercinę sėkmę garantuojančio ir tarp skaitytojų populiarus detektyvo žanro.

Nepaisant kai kurių idėjų kritikos, Bourdieu teorinio modelio efektyvumą ir patikimumą įrodo daugybė sėkmingų praktinių studijų apie įvairių epochų ir tautų literatūros procesus. Pavyzdžiui, remiantis Bourdieu, itin daug darbų rašoma apie literatūrinio skonio formavimąsi, leidžiamos knygos apie prancūzų, amerikiečių, rusų literatūros istoriją⁶⁶. Pagal jo metodologiją atliekami įvairių sričių tyrinėjimai (antropologijos, sociologijos, filosofijos, komunikacijos, feministiniai ir kiti), o jo teorinės sąvokos (*laukas*, *simbolinis kapitalas*, *habitus* ir kitos) paplitusios taip plačiai, kad kai kurios (pavyzdžiui, *laukas*) vartojamos net be nuorodų į Bourdieu⁶⁷.

Išvados

Pierre'as Bourdieu pasiūlė naują teoriją apie literatūros socialumą. Jo literatūros lauko teorija siūlo sisteminių požiūrį į kultūrinę veiklą, kiekvieno reiškimo kontekstualizaciją. Šis analitinis teorinis modelis siekia integruoti visus kultūros elementus ir atskleisti bei kokybiškai interpretuoti jų dialektinius ryšius.

⁶⁶ Pavyzdžiui, André Kaenel, *Words Are Things. Herman Melville and the Invention of Authorship in Nineteenth-Century America*, Bern: Lang, 1992; Gisèle Sapiro, *Complicité et anathèmes en temps de crise: modes de survie du champ littéraire et de ses institutions, 1940–1953. Thèse de Doctorat*, Paris: EHESS, 1990; Михаил Берг, *Литературократия: Проблема присвоения власти в литературе*, Москва: Новое литературное обозрение, 2000; Švedijos Upsalos universitete atliekamas plataus masto kolektyvinis tyrimas apie debiutuojančių amerikiečių autorių karjeras ir t. t.

⁶⁷ Dubois, 87.

Bourdieu papildė ligtolinę literatūros sociologiją naujais tyrimo objektais ar iš naujo peržiūrėjo senuosius. Jis atkreipė dėmesį į neįprastus aspektus: literatūros kūrinii sąsajas su pinigais ir leidyklų bei knygynų verslu, literatūrinės kūrybos kolektyvinę dimensiją, rašytojų karjerą, konkurenciją, įsitvirtinimo strategijas. Vienas pirmųjų teoriškai paaiškino „kultūros gamybos“ sferą ir kaip atskirą studijų šaką išplėtojo menininko sociologiją. Prancūzų mokslininkas suaktualino literatūros kūrinio statusą ryškindamas ne tik socialines turinio detales, bet ir formaliųjų elementų socialinę prasmę.

Bourdieu pasiūlė apibrėžtą struktūrinį modelį literatūros proceso sanklodai bei raidai nustatyti, jo metodas padėjo pagrindus socialinei literatūros istorijai – niekad ligi tol literatūros sociologijai, ėjusiai pozityvistiniu keliu ir išplėtojusiai kai kurias analizės technikas, nebuvo pavykę pasiūlyti bendros struktūros interpretacijos modelio, grįsto vienu principu⁶⁸.

Bourdieu modelis, derindamas struktūrinį ir funkcinį pjūvius, siekia perprasti kultūros vidinę organizaciją, pateikia kryptį, kurios už atsitiktinių ir pabirų kultūros dalyvių elgsenų leidžia ieškoti aiškesnių motyvų ir strategijų, net nebūtinai įsisąmonintų pačių veikėjų.

Nors Bourdieu analitinis aparatas gali atrodyti sudėtingas ir pernelyg sisteminantis, jis turi savų pranašumų, palyginti su tradicine meno istorija arba kitais sociologiniais požiūriais į literatūros funkcionavimą ir produkciją. Bourdieu pavyko iš dalies suderinti imanentinę ir kontekstinę perspektyvą, įtikinamai įterpti literatūros studijas į platesnius bendrosios socialinės erdvės tyrinėjimus vartojant abiem sritims tinkančias sąvokas (*laukas*, *ha-*

⁶⁸ *Ten pat*, 92.

bitus), pasiūlyti konkretesnių analitinių procedūrų bei tyrimo aspektų (kokybinė empirinė analizė, homologijos, žanro sociologija, veikėjų ir autoriaus sąsaja, elitinės ir populiariosios literatūros perskyra).

Bourdieu literatūros sociologijos koncepcijų taikymas Lietuvos literatūrinei praktikai galėtų būti vaisingas, jis papildytų lietuviškąją literatūros sociologiją tikslesniu teoriniu modeliu ir griežtesne metodologija. Bourdieu sociologijos samprata leidžia išplėsti tyrimų objektą nuo literatūrinių tekstų iki plačių socialinių praktikų, pasiūlo naujų sociologinių aspektų nagrinėjant literatūros kūrinius, atskleidžia estetinių reiškinių ekonominius aspektus ir literatūros tekstui suteikiamos vertės priklausomybę nuo socialikos. Pavyzdžiui, toks metodas padėtų suvokti literatūros ir politi-

kos (galios) laukų suartėjimą bei kontroversiškus ryšius Atgimimo ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais; tuometinius virsmus rašytojų bendruomenės hierarchijoje; kultūros dalyvių elgsenoje leistų atpažinti įvairius interesus; įvertinti literatūrinės kultūros komercializacijos procesą, leidybos rinkos spaudimą rinktis tam tikrus žanrus. Bourdieu strategijos koncepcija padėtų pamatyti ir paaiškinti intriguojančius prieštaravimus tarp vienokio rašytojo įvaizdžio viešose kalbose ar oficialiuose raštuose institucijoms ir visai kitokio – literatūriniuose tekstuose, skaitymo „madas“ ir literatūrinio skonio formavimo(si) kelius. Tik laikantis Bourdieu mokslinės logikos, būtina ne tiesmukai perkelti jo teoriją ir metodologiją, bet įvertinti iš vietinės patirties kylančius dėsnius ir savitumus.

PIERRE BOURDIEU'S SOCIOLOGY OF LITERATURE

Loreta Jakonytė

Summary

The paper deals with the sociology of literature of Pierre Bourdieu, one of the most influential figures in contemporary sociology of art. Initially, Bourdieu intended to overcome dichotomy of formalistic and contextual approaches, to transcend both the subjectivism and objectivism and to situate culture within broader social context and power relations. The sociologist suggested a systematic approach to literary practise and elaborated a theory of fields, the key terms of which are *field, habitus, economic, social, cultural and symbolic capital, struggles, stake, structural homology, positions, dispositions, domination, strategy* etc. The specificity of the literary field is defined mostly by the concepts of relative autonomy and “reversed” economy. Bourdieu examines the social positions of individuals and institutions involved in making cultural products (writers, publishers, critics, readers etc.), the social conditions, circulation and con-

sumption of literary works. In this conceptual framework, literary text gains a specific status as the independent object of analysis (even such literary features as genre, narrative devices, types of characters etc. have special social meaning and function), what distinguishes Bourdieu from many his predecessors. His practical researches bring together various methods and combine empirical analysis with a strong theoretical frame. Numerous contemporary projects of sociology of culture are based on Bourdieu's ideas. Some issues, however, have been brought for discussion, especially the universality of the notions and the concept of autonomy. Bourdieu constructed a powerful, highly theoretically structured model for interpretation of literature. It integrates every element of culture and provides tools for revealing their complex dialectical relations. Bourdieu's sociology of literature might be a beneficial mode of analysis for Lithuanian literary scholars.

Gauta 2004 02 27

Priimta publikuoti 2004 04 05

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10308 Vilnius

El. paštas: loreta.jakonyte@takas.lt